

Information om traditionerna, svenska

Denna fil är ett komplement till ”Manual för utställning om föränderliga traditioner”, som kan laddas ner från KulturÖsterbottens materialbank, www.kulturosterbotten.fi/materialbank. Filer med översättningar av skyltarna till engelska och finska kan också laddas ner. Där kan även filen ”Österbottniska sägner om tomten” laddas ner, för den som vill veta mer om berättartraditioner om tomten.

Denna pdf-fil innehåller följande rubriker:

Utvecklingslinje 1: Julgåvor

- Julhögen s. 2
- Inkastad julklapp, äldre tradition s. 2
- Den hemgjorda julklappen s. 3
- Inkastad julklapp, yngre tradition s. 3
- Från masskonsumtion till immateriell julklapp s. 4

Utvecklingslinje 2: Tomten och bocken

- Äldre uppfattningar om tomten i Österbotten s. 5
- Skråbockar i Österbotten s. 6
- Julbocken i Österbotten s. 7
- Våra dagars jultomte s. 8

Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling: Europa investerar i landsbygdsområden

Julhögen

I början av 1800-talet blev högar av mat en del av julfirandet i många gårdar

- Grunden bestod av bröd – stora kakor underst, mindre staplades på
- Ovanpå kunde man lägga till exempel bullar, ost, äpplen och smör

Kan ses som gårdens utdelning av julgåvor

- Vad som fanns i julhögarna berodde på hur rik familjen var och hur året hade gått
- Gemensamma julmåltider central del av traditionen

Inkastad julklapp, äldre tradition

I Sverige förekom inkastade föremål som jultradition redan på 1600-talet

- Skämtsamt elaka verser som rimmade, fastbundna på vedträn

Man bultade på ytterdörren, ropade mottagarens namn och kastade in vedträet i huset

- Det är från dunkandet på dörren som ordet julklapp kommer
- Inkastaren ville vara anonym och sprang därifrån innan någon hann se en

I Österbotten förekom inkastning på julafton, nyårsafton, trettondagsafton och knutafton

- Utvecklades så att små gåvor, t.ex. ett par vantar, knöts fast på vedträet på 1920-talet
- Gåvan kunde också knytas in i en halsduk

Den hemgjorda julklappen

Föräldrar gav sina barn saker de behövde i julgåva, en del av självhushållningen

- Exempel: kläder, skidor, leksaker

Fästmansgåvor var en viktig kategori i jultid

- Extra fint utsmyckade egenhändigt gjorda gåvor, t.ex. linbräden ("flakabree") och hängslen

Julgåvorna var vanligtvis egentillverkade fram till andra världskrigets slut

- På 1950-talet kom massproduktionen igång och önskelistor för barn introducerades

Inkastad julklapp, yngre tradition

Vanligt under andra halvan av 1900-talet att julklappar kastades in på lillajul i Österbotten

- Presenterna var små och massproducerade

Barn som bodde nära varandra kunde kasta in julklappar till varandra

- Man gömde sig en stund, men det hörde till att hittas
- Också lillajultomten kunde kasta in små julklappar åt barnen

Från masskonsumtion till icke-materiellt

Under slutet av 1900-talet blev julhandeln allt större

- Många paket framställdes på sina håll som idealet

På 2000-talet har icke-materiella presenter blivit populärare

- Exempel: presentkort till butiker, för tjänster eller resor
- Ge tid tillsammans med viktiga människor i form av upplevelser

Julgåvor till välgörenhet som motvikt till det som framställs som ohållbar köphets

- Gammal julsed se till att alla i samhället – även djuren – har det bra
- Årets julklapp 2018: det återanvända plagget

Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling: Europa investerar i landsbygdsområden

Äldre uppfattningar om tomten i Österbotten

Kallades tomte ("tunt" på dialekt) eller gårdsrådaren ("gålsrådan", "gåssgubbin")

- En råhare troddes ha magisk kraft över en begränsad del av världen
- Gårdstomtens domän var den egna gården, därav namnet "tomten"
- Troddes bo på vinden, under golvet eller bara allmänt i husen men undvek att visa sig för människor

Även uppfattningar om kvinnliga tomter ("gårdskärring", "rådarkärring"), samt att tomten var gift och hade familj

Ansågs vara människovänlig och tog hand om gårdens djur

- Sades vara särskilt mån om utvalda hästar och förknippades med stallet

I början på 1900-talet blev det ovanligare att tro på gårdstomten, tidigare mycket vanligt

Troddes ofta vara liten man eller kortväxt gubbe

- Mest kännetecknande: stickad röd toppmössa
- Sades ofta vara gråklädd, knäbyxor vanligt i beskrivningarna
- Vanlig uppfattning i Österbotten: tomten har endast ett öga

Ett slags arbetsmoralens väktare – troddes belöna flit och straffa slarv

- Farligt att reta upp tomten! Många sägner om hur han då hämnas

Det hörde till att ge tomten julgröt som tack för arbetsinsats. Detta är gårdstomtens enda koppling till julfirande

- Tomten ansågs överlag uppskatta brännvin, även till jul!
- Man kunde även ge tomten julklappar som skor och kläder. Flera sägner från Österbotten varnar dock för att ge honom fina kläder – då blev han högfärdig och ville inte smutsa ner sig genom arbete

Skråbockar i Österbotten

En mycket gammal nordisk maskeringssed som hör samman med midvintern

- Tros ha förekommit redan på vikingatiden
- “Skråbock” är en dialektal version av standardsvenskans “skråpuk”, som betyder identitetsdöljande mask

I Österbotten förekom skråbockstraditioner från Tomasdagen den 21 december till tjugondag Knut (“knutgubbar”)

- Man kunde gå skråbock också t.ex. på julannandag, nyåret och trettondagen

Maskerade skråbockar gästade byns gårdar

- Det var ofta byns ungdomar som gick skråbock
- En del av nöjet att värdarna försökte avslöja ”bockarnas” identitet

Skråbockarna delade inte ut julklappar

- Kunde gå rätt våldsamt till – inte alltid ett trevligt besök
- Bocken “Piiskan-Paavo” i Nedervetil/Karleby besökte t.ex. stygga barn med en kvast av granris...

Sederna hade i stort försvunnit efter andra världskriget

- Undantag finns, t.ex. i Katternö, Pedersöre ännu på 1990-talet

Maskerna bestod av enkla råmaterial – tygtrasor, halm, kartong, bark

- Skinnfällor eller gamla ytterkläder användes som dräkt

Halmbocken bland dagens julpynt är en släkting till skråbockarna

Julbocken i Österbotten

En utveckling av skråbocken då julklappsutdelare behövdes

- Introducerades bland de högre stånden under första delen av 1800-talet
- Belägg bl.a. från prostgården i Lappfjärd ca 1840

Julbocken var julklappsutdelare i Österbotten ännu på 1980-talet

- Introducerade frågan “Finns det några snälla barn här?”

I slutet av 1800-talet byttes skråbockens päls ut mot en avigt vänd, lurvig jacka

- Skinnmössa, handskar, mörka byxor
- Mörka färger i klädseln vanligt, inte mycket rött
- En enkel mask med skägg, eller enbart lösskägg

Våra dagars jultomte

En rödvit mysande farbror som vet hur barnen har uppfört sig under året

- Tydliga influenser från populärkulturen och USA
- Särskiljande för Norden: tomten kommer på besök på julaftonskväll

Walt Disneys tecknade serier är en stor inspirationskälla

CocaColas julreklamer anses ha varit stilbildande

- Amerikanske konstnären Haddon Sundblom, med åländskt påbrå, nämns ofta som inflytelserik

Redan glansbilder från 1880-talet uppvisar en rödvit tomte – då med tyska influenser

- Det är helgonet Nikolaus som avbildas i den tyska traditionen
- Översatta sagor om “Der Weihnachtsmann” publicerades i Finland från och med 1880-talet

Olika traditionslager samverkar i våra dagars uppfattningar om vad “en riktig jultomte” är

